

FOKUS: NOBELPRISEN

Tilbake til tidligere Nobel-verdier?

DOUGLAS BULLOCH

London School of Economics and Political Science

Å bli nominert til Nobels fredspris innebærer en anerkjennelse som gjerne fremheves. Mange organisasjoner og fremstående enkeltpersoner har gjennom årene blitt nominert, og selve prisen har en så sterk prestisje at nominasjonen alene gjerne vises til som legitimering av kandidatens verdighet. En nominasjon innebærer allikevel få konkrete konsekvenser. Nobelstiftelsens statutter sikrer at et svært stort antall mennesker kan nominere kandidater, og ser man på historiske nominasjoner, oppdager man at en hel rekke mindre verdige kandidater har blitt nominert, med Adolf Hitler i 1939 og Josef Stalin så sent som i 1948 som de klare lavmålene. I senere år har nominasjoner i seg selv blitt redskaper i politiske protestaksjoner av ymse slag. Cindy Sheenan – en ledende amerikansk krigsmotstander – ble nominert i 2006, det samme året som John Bolton – den kontroversielle, ny-konservative, amerikanske FN-ambassadøren (og FN-kritikeren). Når vi kjenner til disse nominasjonene, er det fordi de som har nominert dem har ønsket oppmerksomhet om nominasjonen. Den norske Nobelkomiteen gir heldigvis ikke tilgang til lister over mottatte nominasjoner før 50 år i etterkant, hvilket fornuftig nok retter fokus mot selve prisen heller enn nominasjonene. Komiteen har allikevel måttet tåle kritikk og kontrovers, som illustrert ved kombinasjonen av overraskelse og kritikk som møtte tildelingen av 2009-prisen til Barack Obama. For selv om fredsprisen deles ut årlig, er fredstanken kontinuerlig omstridt, og det er denne stadige tau- trekkingen om hva som regnes som fred som gjør Nobels fredspris så interessant, og likevel også så problematisk.

Denne artikkelen er en forkortet og omarbeidet versjon av en artikkel først publisert i 2008 i *Millennium: Journal of International Studies*, 36(3). Teksten er oversatt av Halvard Leira.

Nobels fredspris ble delt ut første gang i 1901 og har med enkelte unntak (blant annet under verdenskrigene) blitt tildelt årlig, «åt den, som har verkat mest eller bäst för folkens förbrödrande och afskaffande eller minskning af stående arméer samt bildande och spridande af fredskongresser». Betydningen av denne ene setningen har vært dypt omstridt i årene siden Nobels testamente ble skrevet, og hver tildeling av prisen har dermed blitt et viktig øyeblikk i utviklingen av fredsbegrepets innhold. Selv om «verdensfred» gjerne ironiseres over som målet til deltagere i allehånde missekurranser, listet Alfred Nobels testamente altså opp tre eksplisitte mulige begrunnelser for en tildeling. «Folkens förbrödrande», «afskaffande eller minskning af stående arméer» og «bildande och spridande af fredskongresser» er alle vilkår som hviler på en negativt avgrenset idé om «fred som orden». Tildelingene har imidlertid gradvis vokst seg ut av attenhundretallets begrensninger, og har inkludert et mye bredere sett av sosiale, økonomiske og miljømessige hensyn. Ved å søke å forstå disse langsomme idémessige endringene, som åpenbarer seg i tildelingen av prisen til et stadig mer variert sett av aktører og individer, kan vi se viktige diskursive endringer. Det kan hevdes at endringene har ført til mindre konsistens – og dermed også reduksjon – i den legitimiteten som prisen ofte har medført, i en slik grad at samtidige tildelinger som refererer til «fred som orden» nå er blant de mest kontroversielle. Prisen tildeles fortsatt et individ eller en organisasjon, men den fungerer også som en bekreftelse for de som arbeider innen det bestemte saksfeltet. Dermed har den blitt en talisman for politiske aktivister, en satsing på fremtidig politisk relevans snarere enn en belønning for nedlagt arbeid.

Ytterligere ledetråder til Nobels tenkning om begrepet fred kan finnes i et brev han skrev til sin venninne og senere fredsprisvinner, forfatteren Bertha von Suttner, hvor han skriver at «mine fabrikker [våpenfabrikker o.a.] kan komme til å sette en stopper for krigen raskere enn dine kongresser. [...] Den dagen da to armékorps kan utslette hverandre på ett sekund, vil alle siviliserte nasjoner, får man håpe, sky krigen og demobilisere sine tropper». Nittenhundretallets historie kan naturligvis presenteres som motvekt til slik optimisme, men så lenge kjernefysisk utslettelse bare er ett av flere mulige fremtidsscenarioer, er Nobels «negative» avgrensning av fred ikke uten troverdighet. Den var tross alt i samsvar med den rådende orden, opptatt av reduksjon av stående armeer, opptatt av å fremme vennskap mellom stater og av å fremme «fredskongresser». Ingen av disse elementene utfordret den britiske marinens herredømme på havet eller legitimiteten til det europeiske statssystemet og de eksisterende imperiene. Det var definitivt en oppskrift for fred konseptualisert som orden og stabilitet.

Den vanligste alternative tolkningen av fred er «rettferdighet». Det er i dag vanlig å avvise et forslag om fred med mindre det er i tråd med den gjeldende oppfatningen av rettferdighet. Men selv om det vanligvis regnes

som et progressivt trekk at fred bør ta hensyn til rettferdighet, anerkjennes det ofte ikke at orden og rettferdighet ikke alltid går sammen, og at det faktisk ikke alltid er mulig å få dem til å gå i hop. Kants sammenlikning av «fred» med en kirkegård var ikke ment utelukkende ironisk. På samme måte er forestillingen om «rettferd skje fyllest om så himmelen faller ned»¹ talende for det mulige utfallet av å insistere på en kompromissløs tolkning av rettferdighet. Poenget er helt enkelt at krav om rettferdighet veldig ofte fungerer som en legitimering av vold. De motstridende utgangspunktene for en fredsløsning i Midtøsten – på den ene siden det israelske kravet om «fred med sikkerhet» og på den andre siden den palestinske insisteringen på «ingen fred uten rettferdighet» – illustrerer dette godt. Tolket bokstavelig er disse to utsagnene uforenlige, men de fleste innser at forhandlinger må konsentrere seg om hvordan disse to posisjonene kan modifiseres: Hvor mye sikkerhet vil tilfredsstillende israelerne? Hvor mye rettferdighet vil tilfredsstillende palestinerne? Begge sider kan være helt ut forpliktet til ideen om fred, uten at utsiktene til en faktisk løsning kommer noe nærmere i det hele tatt.

Johan Galtung (1996: 7) presenterte i sin tid tankene om at fred kunne forstås dels som negativ fred, dels som positiv fred, og disse samsvarer relativt godt med tanken om «fred som orden» og «fred som rettferdighet». Galtungs poeng i videre forstand var at vold kan være strukturell, og at en tilstand av negativ fred kan kamuflere en dypere strukturell vold mot de underprivilegerte: kvinner, etniske minoriteter, fattige osv. Det er uten videre klart at Nobels opprinnelige betingelser ikke sier noen ting om imperium eller politisk representasjon, som begge nå ville vurderes som essensielle «strukturelle» faktorer i en tolkning av Nobels samtid. Michael Banks (1987: 260) deler for sin del fred inn i fire forskjellige typer: harmoni, orden, rettferdighet og det han kaller «konflikthåndtering», noe som sterkt antyder at noe mer enn rettferdighet er nødvendig for alle seriøse forsøk på å teoretisere fred. Banks understreker det produktive som ligger i konflikt, og vanskelighetene ved å appellere til rettferdighet som grunnlag for å løse konflikter. Dette er grunnen til at begrepet «konflikthåndtering» implisitt understreker det absolutte behovet for kompromisser av et eller annet slag, heller enn stadig gjentakelse av absolutte krav om mer og mer av en eller annen form for rettferdighet. Konflikthåndtering innebærer å skape et felles rom hvor ulike krav om rettferdighet kan sameksistere, heller enn å gjenta grensedragnings i uløselige konflikter. I sine senere arbeider har også Galtung nærmet seg dette svært vanskelige området for fredsteori, gjennom praktiske analyser av teknikker for konflikthåndtering (Galtung 2004).

1. «Fiat justitia ruat caelum».

Tildelingene av Nobels fredspris reflekterte i stor grad ideen om «fred som orden», i Nobels ånd, til rundt 1960. Før dette var de eneste tildelingene som kan anses å falle utenfor Nobels opprinnelige kriterier tildelingene i 1936 – til Carl von Ossietzky – og 1953 til Albert Schweitzer. Begge var fremstående enkeltpersoner som engasjerte seg sterkt for freden, den første en pasifistisk politisk fange og den andre en medisinsk misjonær, men allikevel litt på siden av Nobels spesifikke kriterier, om ikke deres ånd. Hvis Nobels kriterier legges til grunn som en god oppsummering av «fred som orden», viser tildelingene fra 1960 og fremover konturene av en dramatisk endring i fredsforståelsen og en ny avstand fra en rent tekstbasert tolkning av Nobels opprinnelige intensjoner.

Siden 1960 har omtrent halvparten av tildelingene uomtvistelig vært forankret i en forståelse av at fred har sammenheng med rettferdighet heller enn orden. Albert Lutuli fra African National Congress fikk prisen i 1960, og Martin Luther King i 1964. Begge disse tildelingene var med på å skifte konsensus om hva som regnes som fred, bort fra den «negative» oppfatningen av «fred som orden» i retning av den mer «positive» oppfatningen av «fred som rettferdighet». King var tross alt ikke involvert i noen eksisterende krig eller konflikt, men i den ikkevoldelige kampanjen for sivile rettigheter i USA. Kontrasten er enda tydeligere når det gjelder Røde Kors. Til og med 1963 mottok Røde Kors prisen fire ganger og kunne dermed betraktes som en gjenganger, men de har ikke fått den siden. I stedet har organisasjoner med mindre tilknytning til de rådende statsbaserte normene – og sterkere forpliktelse til en bred oppfatning av universell rettferdighet – mottatt den: Amnesty International i 1977 og, talende nok, Médecins Sans Frontières i 1999. MSF er selv en avlegger av Røde Kors, hvis grunnleggere forlot den eksplisitte forpliktelsen til politisk upartiskhet på 1960-tallet.

Det har også forekommet flere tildelinger hvor komiteen kan synes å ha forsøkt å gjøre opp for tidlige feil. President Carter mottok den i 2002, delvis som erkjennelse av at han burde ha mottatt den i 1978; og enda mer slående var det at Tenzing Gyatso (den fjortende Dalai Lama) delvis fikk den som en korleksjon fra komiteens side for at Gandhi aldri hadde fått prisen! Heldigvis var Dalai Lama storsinnet, og anerkjente betydningen av Mahatma Gandhi for sitt eget livsverk.

På 1980-tallet sendte tildelingene til Desmond Tutu og Lech Walesa klare politiske meldinger til apartheidregimet i Sør-Afrika og politbyrået i Moskva. I senere år har FN og Det internasjonale atomenergibyrået (IAEA) fått institusjonell anerkjennelse, men når prisen ikke har gått til nøkkelpersoner i en bestemt fredsprosess eller en bestemt institusjon, har den ofte gått til verdige enkeltpersoner som fremmer bestemte kosmopolitiske saker på en ikkevoldelig måte. Mor Theresa, Elie Wiesel og Rigoberta Menchú Tum er eksempler på denne type tildeling (i 1979, 1986 og 1992

respektivt). Endelig fikk Mikhaïl Gorbatsjov prisen i 1990, bare ett år før den staten han hadde ledet siden 1985 kollapset i en sky av etnisk konflikt og klepto-kapitalisme.

Det har også vært en del relativt nylige eksempler på mer tradisjonelle tildelinger: i 1997 til kampanjen for å forby landminer, i 1993 til FW de Klerk og Nelson Mandela, i 1994 til Rabin, Peres og Arafat, i 1996 til Belo og Ramos-Horta, i 1998 til Hume og Trimble, og kanskje også til Kim Dae Jung i 2000. Men selv når tildelingene ligger relativt nær opp til Nobels opprinnelige kriterier, begrunnes de gjerne i tråd med en bred internasjonalistisk holdning som knytter fred sterkt til rettferdighet. Derav kontroversene som oppstod etter tildelingen til Kissinger i 1973. Betraktet i et lengre perspektiv minner tildelingen til Kissinger sterkt om de mange tidligere tildelingene til statsmenn. Prisene til Roosevelt og Rooth i 1906 og 1912 ble i likhet med prisen til Kissinger gitt til amerikanske statsmenn som hadde stått sentralt i amerikansk krigføring i Sørøst-Asia (Filippinene). Det er et tegn på de endrede perspektivene at prisen til Kissinger, som så sterkt knyttet fred til orden, ble så kontroversiell.

Tanken om fred som rettferdighet var en gang en ganske radikal posisjon. Det faktum at den har blitt så vanlig i dag, gjenspeiler hvor mye ideen om fred har endret seg siden Nobel skrev sitt testamente. Et eklatant eksempel på dette er 2006-prisen, som gikk til Muhammad Yunus og hans Grameen Bank, uten at dette ledet til noen kontrovers å snakke om. Denne banken tilbyr mikrokreditt-lån til kvinner i Bangladesh, og har en 30 år lang historie med vellykket kommersiell drift på landsbygda. Banken utfører med andre ord gode gjerninger, og den tjener penger, perfekt for en tid som vektlegger den sosialt bevisste forbruker. Men tanken om at fattigdom og fred henger direkte sammen, forutsetter at ulikheter i velstand i seg selv er urettferdig, og at løsningen på krigsproblemet ligger i å rette opp den urettferdigheten som forårsaker konflikt, nemlig fattigdom. Imidlertid antyder denne tanken også at fattigdom er en legitim grunn til å ty til vold; hvis så ikke var tilfellet ville det ikke være noen grunn til å motarbeide den for å sikre freden. Å antyde at krig fører til fattigdom er å ytre en åpenbar sannhet, men å foreslå det motsatte er – ved nærmere ettertanke – mindre åpenbart. Selv asymmetrisk krigføring er i det tjueførste århundre en kostbar virksomhet, for ikke å snakke om regulær krigføring.

På den annen side ville det å hevde at fattigdom i seg selv er urettferdig, på 1800-tallet ha lydt som et revolusjonært krigsrop fra ytterste venstre, og Nobel var åpenbart ikke inne på tanken om å endre de hierarkiske samfunnene som fantes i Europa. Dette illustrerer i sin tur den risikoen som følger med en definering av fred som rettferdighet; hvis man definerer fred som rettferdighet heller enn orden, forutsetter man en endring i status quo, en endring som kan tenkes å bare være mulig gjennom voldelige midler, noe som neppe er i tråd med Nobels opprinnelige intensjoner. Enda viktigere

er det at tendensen til å tildele prisen for å øke bevisstheten om brede problemområder har redusert prisens retoriske kraft, slik at tildelingen i dag sier mer om komiteens generelle holdninger enn om den verden komiteen tror den beskriver. Og enda verre, det er en reell fare for at Nobelkomiteen, ved å stadig utvide feltet som dekkes av en forståelse av fred som rettferdighet, undergraver det konseptuelle fundamentet for begrepet.

Dette er i særlig grad tilfellet for tildelingene i 2004 til Wangari Maathai, en kenyansk miljøaktivist og rettighetsforkjemper, og i 2007 til Al Gore og FNs klimapanel (IPCC).² Miljødelegasjoner og globale klimaendringer er uten tvil alvorlige problemer, men sammenhengen mellom dem og fred er i beste fall usikker. Begge disse tildelingene var populære, men mer blant det generelle publikum enn blant akademikere, hvor de ble møtt med mer skepsis. I den grad klimaendringer er en trussel, er de en trussel mot hele verden. Og selv om klimaendringer kan føre til ressurskonflikt i enkelte regioner, er det fordi disse regionene mangler stabilt og godt styresett og midlene som skal til for å håndtere problemer som følger med sosiale omveltninger. Avskoging og forurensning er nesten uten unntak konsekvenser av markedssvikt eller feilslåtte/manglende reguleringer, og selv om opplysningsarbeid og holdningsendringer er viktige bestanddeler i enhver løsning, må de nødvendigvis komme i tillegg til et solid rettsvern for miljøet. Klimaendringer kan bidra til konflikt i den grad det er fravær av politiske eller institusjonelle mekanismer for løsning av problemene klimaendringene forverrer. Å fremheve klimaendringene som årsaksfaktoren bak konflikter, omgår mer dyptgripende sosiale og politiske problemer knyttet til kollektive reaksjoner på miljøtruslene. Den konflikten som oftest nevnes i forbindelse med pågående klimaendringer er konflikten i Darfur. Hvis man aksepterer den monokausale årsakssammenhengen mellom klimaendring og konflikt, skulle dette tilsi at Janjaweed bare er misforståtte miljøforkjempere! Det faktum at Al Gore vant en Oscar på omtrent samme tid som han mottok fredsprisen, illustrerte i hvilken grad prisen hadde begynt å ligne en popularitetskonkurranse heller enn en seriøs intervensjon i debatter om fred. Det kan kanskje forsvares å etablere nye nobelpriser for utvikling og miljø, men Nobelkomiteen synes i disse tilfellene å ha vært engasjert i den populære øvelsen «bevisstgjøring» heller enn å konsentrere seg om det vanskelige problemet som fred utgjør.

Etter den relativt tradisjonelle – eller rent ut sagt gammeldagse – prisen til Martti Ahtisaari i 2008, ble prisen i 2009 tildelt den amerikanske presidenten Barack Obama.³ Tildelingen førte til forundring, ikke minst hos prisvinneren selv. Det er mange positive ting å si om Obama, men å gi premien til den amerikanske presidenten virker nødvendigvis som en

2. Urdal og Gleditsch diskuterer disse prisene inngående i sitt bidrag til denne spalten (red. anm.).

3. Bergesen diskuterer denne prisen inngående i sitt bidrag til denne spalten (red. anm.).

retur til en konseptualisering av fred som orden, etter Bush-administrasjonens retorikk om «grenseløs rettferdighet».⁴ Det er ikke første gang at prisen har blitt kritisert for å utdeles prematurt, men det er første gang at det premature knytter seg til en generell tilslutning til fred og multilateralisme snarere enn de første vakkende skrittene i en bestemt fredsprosess. Trimble, Hume, Rabin, Peres og Arafat kan alle sies å ha mottatt prisen før fredsavtaler de signerte bar frukter, men tildelingene var allikevel lett forståelige. Og selv om Obama allerede har tatt viktige skritt i retning av diplomatiske engasjement og multilateralt samarbeid, har han opptil seks år igjen i embetet (avhengig av utfallet av valget i 2012), og med mindre komiteen planlegger å gi prisen to ganger til samme person, er det lite mening i tildelingen. En eller annen form for fred ligger tross alt i en forstand i Obamas embete. Svært få, med unntak for noen av Obamas sterke tilhengere, ser tildelingen som noe som helst annet enn uvesentlig smiger, i en slik grad at selv enkelte av hans sterke støttespillere så det som et politisk feilgrep å akseptere den.

Den kanskje mest kontroversielle måten å tolke tildelingen til Obama på, vil være å ta Nobelkomiteen på ordet og se prisen som en belønning for de viktige skrittene Obama allerede hadde tatt for å føre Amerika tilbake på en kurs som innebar dialog og bort fra militær maktutøvelse. Og denne returen til en konseptualisering av fred som orden undergravde den rollen prisen spiller som en talisman for politiske aktivister. Ettersom den ikke ble gitt for innsats på noe bestemt avgrenset område, var det ingen som kunne ta prisen til inntekt for sitt syn på fred eller sitt prosjekt; den virket rett og slett skuffende for den gruppen mennesker som er mest opptatt av prisen i første omgang. De som var begeistret for prisen til Obama, synes i første rekke å ha vært folk som ikke er noe videre opptatt av prisen som sådan. Dette bringer oss tilbake til ulike oppfatninger av fred. Hvis den gammeldagse oppfatningen av fred som orden fører til upopulære tildelinger som til Henry Kissinger, og nå Barack Obama, finnes det da noe alternativ til å fortsette med en gründer-tilnærming til fred som underbygger stadig mer grandiose forestillinger om rettferdighet, forestillinger som i sin tur bare legger det konseptuelle grunnlaget for nye former for konflikt? Det finnes et alternativ, som antydnet i arbeidene til Banks og Galtung, som er vektlegging av konflikthåndtering. Dette innebærer en fornyet verdsettning av begrepet om fred som orden, at man ser hvordan dette begrepet gir muligheter for kompromiss. Det er først når man har innsett de farene som kan ligge i ideen om fred som rettferdighet at negative definisjoner av fred begynner å virke mer attraktive, og det blir mulig å se fred forstått som orden ikke bare som en bekreftelse av historisk urett, men heller som en åpning for kompromisser i en fortidig konflikt. På denne måten kan

4. «Infinite justice».

konflikthåndtering sies å medføre det «negative» resultatet av å sette til side absolutte krav om rettferdighet til fordel for fred.

Selv om noen har sett tildelingen av prisen til Obama som en retur til tidligere tiders «Nobel-verdier», kan den kanskje i større grad vurderes som et første vaklende skritt fra Nobelkomiteen bort fra de siste tiårenes validering av stadig mer ekspansive forestillinger om global urettferdighet; et forsøk på å fjerne fokus fra prisen som symbol og heller fokusere på prisvinneren. Og selv om tildelingen til Obama førte til debatt i Norge, gir den Nobelkomiteen muligheten til å forlate det selvbildet den har dyrket: som den moralske oppmann for rettferdighet i verden. Dermed kan komiteen begynne å vurdere fred mindre emosjonelt og mer nøkternt. Den viktigste oppgaven er å sikre at det ikke går på samme måte med prisen som det har gått med nominasjonen, og ved å unngå det, igjen kunne bidra til ordskiftet om det dagligdagse, vanskelige og repetitive arbeidet for fred. Det er bedre om prisen går til noen som har inngått vanskelige kompromisser for å oppnå en langvarig fredsløsning enn om den går til filmskapere eller de som symboliserer håp om endring. For at Obama skal motta den igjen, må han trolig stå bak en fremtidig altomfattende fredsavtale i Midtøsten. Men da ville han også virkelig fortjene den.

Litteratur

- Banks, Michael (1987) «Four Conceptions of Peace» i Dennis J.D. Sandole & Ingrid Sandole-Staroste (red.) *Conflict Management and Problem Solving: Interpersonal to International Applications*. London: Francis Pinter.
- Galtung, Johan (1996) *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilisation*. London: Sage.
- Galtung, Johan (2004) *Transcend and Transform: An Introduction to Conflict Work*. London: Pluto Press.